

Dossier temàtic

Sabadell i la Primera Guerra Mundial (1914-1918)

Presentació

Rafael Luque Fernández

8

1914: La fallida de la consciència humana

“Ya se han bombardeado ciudades, se han incendiado bibliotecas y museos, se han destruido fábricas, se han volado puentes, se han amontonado ruinas, hay campos cubiertos de cadáveres, y todavía en previsión de futuras extensiones bélicas, se embargan ferrocarriles suspendiendo la circulación de los productos de la paz para movilizar los ejércitos, se paraliza el trabajo, sobreviene la carestía, se agrava la miseria, y de todo eso los trabajadores tenemos y seguiremos teniendo noticia falsificada por la prensa burguesa o desconocimiento absoluto.”

(Anselmo Lorenzo, “¡Urgentísimo!”: *Solidaridad Obrera*, núm. 64 (6.08.1914).

A inicis d'agost Sabadell es trobava en plena Festa Major; però la preocupació per la declaració de guerra d'Alemanya a França corria de boca en boca, i encara que es presumia que Espanya es mantindria neutral, entre la població era fonda l'angoixa que havia produït la ruptura de les dues nacions; degut al conflicte, molts joves de la colònia francesa de la ciutat se n'havien anat perquè havien estat cridats pel seu govern; s'esperaven amb veritable ansietat els diaris de Barcelona per tal de conèixer notícies relatives al conflicte internacional; uns diaris que feien constar que a Barcelona i altres capitals espanyoles arribaven un bon nombre de repatriats i de famílies estrangeres perquè creien que Espanya era lloc segur per fugir dels estralls amb què amenaçava la guerra. Al *Boletín Oficial del Estado* l'Estat tranquil·litzava la població el dimarts dia 4, publicant un avís del Ministeri d'Estat que declarava la neutralitat d'Espanya davant la declaració de guerra entre Àustria-Hongria i Sèrbia; i encara se la tranquil·litzava més quan el 7 d'agost, la *Gaceta de Madrid* publicava el reial decret pel qual el Consell de Ministres del Govern del conservador Eduardo Dato declarava oficialment

la neutralitat d'Espanya respecte de totes les nacions bel·ligerants, i ordenava la més estricta neutralitat als súbdits espanyols d'acord amb les lleis vigents i als principis del dret públic internacional.¹ El periòdic sindicalista *Solidaridad Obrera*, òrgan de la Confederació Regional del Treball de Catalunya, publicava el dijous 6 d'agost que la guerra era un fet i que el sindicalisme no s'inclinava ni per un bàndol ni per l'altre, que detestava la guerra i que de cap manera podia, amb el seu silenci, contribuir al triomf d'un dels bàndols. També protestava contra la matança inhumana que s'acostava i que amenaçava de convertir el món en un immens cementiri.²

Entrats a la tercera setmana d'agost, la Mancomunitat de Catalunya celebrava una assemblea per tractar de les repercussions del conflicte europeu al nostre país, en la qual l'organisme afirmava que s'havien estudiat detingudament tots els aspectes dels problemes econòmics tant pel que feia a les subsistències com al treball industrial i agrícola i al crèdit i banca, i concloïa que, donada l'excepcionalitat de les circumstàncies, el nostre país, des del punt de vista econòmic, de fet es trobava en la mateixa situació que un de bel·ligerant i que la nostra neutralitat només podia considerar-se des d'un punt de vista exclusivament militar. Davant això, l'assemblea havia acordat per unanimitat enviar una delegació a entrevistar-se amb el Rei Alfons XIII per exposar-li el seu criteri sobre la situació i demanar-li la reunió de les Corts, per tal que tots els representants dels interessos espanyols afectats poguessin plantejar els problemes que s'esdevenien, ja que, segons el parer de l'assemblea de la Mancomunitat, la situació requeria la presa de mesures extraordinàries. El dijous 27 es dirigia amb tren cap a Sant Sebastià a entrevistar-se amb el Rei una comissió de la junta defensora dels interessos econòmics de Catalunya, per suplicar-li que sense demora es procedís a l'obertura del Parlament. Estava integrada per Lluís Sedó, president de la Cambra Industrial; Albert Compte, president de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial; Josep Vidal i Barraquer, president de la Federació Agrícola Catalano-Balear; Jaume Amer, president del Cercle de la Unió Mercantil, i Joaquim Cabot, president accidental de la Cambra de Comerç. El missatge tramès per la comissió catalana tenia el suport de vint-i-set entitats econòmiques, industrials, comercials i agrícoles, entre les quals hi havia el Gremi de Fabricants de Sabadell (Josep Duran Camps), el Centre de Dependents del Comerç i la Indústria de Sabadell (Josep Quer Nou) i la Cambra de Comerç de Sabadell (Ramon Molins Voltà). Al missatge s'exposava a Alfons XIII, de manera prolixa, les múltiples dificultats que tenia la vida

---

1 *Gaceta de Madrid*, núm. 219, (07.08.1914), p. 306.

2 "Hacia el desastre", *Solidaridad Obrera*, núm. 64 (06.08.1914), p. 1

10 econòmica per funcionar de manera normal. La comissió, després d'entrevistar-se amb el Rei, expedia un telegrama a Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat de Catalunya, en què li comunicava que el Rei havia ofert el seu concurs per obtenir del Govern immediatament cinquanta-cinc milions de pessetes per conjurar la crisi de feina, i per influir, a més, en la realització de les mesures proposades per l'Assemblea. L'Assemblea declarava que tenia en el monarca el suport més ferm a les seves aspiracions, i agraiïa la patriòtica iniciativa de Prat de la Riba, així com el concurs indestructible de la Mancomunitat, representació integral de Catalunya –deien–, per aconseguir el resultat que era previsible d'esperar de l'actuació salvadora que a tots els havia acoblat. Segons càlculs del governador civil de Barcelona, Rafael Andrade, la paralització de la feina a tota la regió, a conseqüència de la guerra, arribava a finals d'agost a un 10% del total d'obrers.³

El 26 d'agost de 1914, un mes després del començament de la guerra europea, l'alcalde Feliu Griera i Dulcet enviava al president del Consell de Ministres, Eduardo Dato, l'acord que havia pres l'Ajuntament en què el felicitava per la seva decisió de mantenir Espanya en una completa neutralitat en el conflicte europeu i li suplicava que persistís en la seva actitud pel bé de la nació. Dos mesos després, el 16 d'octubre, l'Ajuntament enviava un altre acord pres per la corporació municipal, que palesava la seva preocupació pel futur de la indústria local, i demanava la prohibició de l'exportació de llanes, tal com havien fet altres països, per tal d'evitar que, donades les circumstàncies de la guerra, les fàbriques es trobessin sense. En un telegrama del dia 20, el mateix president, Eduardo Dato, els contestava que el ministre d'Hisenda estudiaria el problema, però advertia que la Direcció de Duanes no disposava de dades per estimar que faltés llana i que, pel contra, l'Associació de Ramaders disposava de grans dipòsits de llanes en diversos punts de la Península i es queixava de no poder-la exportar per manca de compradors, tal com palesava la devolució d'expedicions enviades a Lisboa. La preocupació dels industrials es va posar de manifest durant tots aquells anys amb viatges a Madrid per fer gestions, com el que van fer l'alcalde Feliu Griera, el tinent d'alcalde Joan Grau i el diputat a Corts Enric Turull, comissionats per l'Ajuntament. En aquestes trobades negociaven tot tipus de temes, com ara els relatius als arbitris extraordinaris, a la nova Casa de Correus i Telègrafs, a carreteres i vies fèrries i, sobretot, a beneficis per a la indústria local. Tanmateix, a finals de setembre la premsa local anunciava que els treballs a les fàbriques prendrien una gran volada, perquè un particular havia fet l'encàrrec de més de mig milió de mantes com les que usaven les forces de l'Exèrcit francès. A la veïna Terrassa

la feina també s'incrementava gràcies a les comandes fetes des de França, Anglaterra i Alemanya. A Sabadell, la premsa anunciava que l'activitat de la indústria llanera estava en el seu apogeu i que fins aleshores tan sols es parlava de mantes, però que en aquell moment ja s'havien efectuat importants contractes de draps militars i comandes de fil d'estam per a gèneres de punt militars, fet que significava la total activitat de les indústries llaneres. També informava que a la majoria de les fàbriques es feien hores extraordinàries i que en unes quantes es treballava de manera contínua, nit i dia, gràcies al fet que es rellevava el personal.⁴

A inicis de setembre continuaven les obres d'enderroc de les cases del carrer de la Rosa, als terrenys de les quals s'edificaria la nova església parroquial de Sant Fèlix, després de la crema que hi va haver durant els fets de la Setmana Tràgica, de 1909. Mentrestant arribaven notícies que el Consolat de França a Barcelona havia avisat que no es facilitaria cap notícia de les operacions dels exèrcits bel·ligerants, i corrien rumors que, a París, alguns diaris havien publicat una crida als catalans per tal de formar una legió que anés a lluitar a favor de França. Mentrestant, a la ciutat s'observava agitació extraordinària a causa de l'atur d'algunes fàbriques; a Terrassa alguns fabricants havien acomiadat ja diversos obrers per manca de comandes, i a Barcelona, el governador civil, Rafael Andrade, disposava que la brigada de barris, encarregada d'elaborar l'estadística dels preus de les subsistències, elaborés també la dels materials per a la construcció. A França, el president de la República, Raymond Poincaré, el Govern i el cos diplomàtic es traslladaven de París a Bordeus. A Bordeus traslladava també el Banc de França les seves existències, no tan sols per la por que les tropes alemanyes encerclessin París, sinó també per la por que esclatés un aixecament revolucionari a la ciutat. Al Vaticà, després de la mort del Papa Pius X, el dissabte 20 d'agost, el 3 de setembre s'elegia Paolo Giovanni Battista della Chiesa papa de l'Església catòlica, amb el nom de Benet XV, el qual iniciava el seu pontificat amb el més gran dels conflictes mai viscuts a Europa i al món i que ell mateix qualificaria d'"el suïcidi de l'Europa civilitzada". Pel contra, l'alcalde de Sabadell, el conservador Feliu Griera i Dulcet, enviava un telegrama al governador civil, Andrade, en què li manifestava que a Sabadell la normalitat era absoluta i que no s'havien notat els efectes de la guerra. El mateix li comunicava el diputat a Corts Enric Turull. El ministre de Governació, José Sánchez Guerra, es lamentava als periodistes que

11

3 *Revista de Sabadell*, núm. 8150 (22.08.1914), p. 3; núm. 8156 (29.08.1914), p. 3; Vegeu el llarg "Mensaje a S. M. el Rey D. Alfonso XIII", al núm. 8157 (30.08.1914), p. 3-5.

4 *Revista de Sabadell*, núm. 8180 (26.09.1914); núm. 8181 (01.10.1914); núm. 8182 (29.09.1914), p. 3; núm. 8220 (12.11.1914), p. 3.

un espanyol fes ús de maniobres semblants contra Espanya, i que l'excitació de Lerroux perquè Espanya abandonés la neutralitat i anés a lluitar a favor de França hagués estat fixada a tots els ajuntaments de França per ordre del Govern francès.⁵

Per la part obrera, el diumenge 18 d'octubre es reunia a Mataró l'assemblea nacional de societats obreres d'arts i oficis de tot Espanya, convocada pel Comitè de la Federació Nacional de l'Art Tèxtil i Fabril d'Espanya i presidida pel seu secretari general, el socialista Constantí Perlasia, a la qual assistiren 94 delegats d'una quinzena de localitats, entre elles Sabadell. La mesa definitiva es va constituir amb Constantí Perlasia i Salvador Seguí de president i vicepresident, i dos secretaris, de cognoms Muntaner l'un i Arbós l'altre.

12 L'assemblea acordà la celebració d'un acte de protesta general a cada població espanyola en un mateix dia –a tot estirar els dies 24 o 25 d'octubre– per exercir pressió sobre els poders públics i sobre la burgesia per tal de solucionar la crisi de feina i l'increment del preu de les subsistències per causa de la guerra europea. Segons el comunicat enviat a la premsa, si les classes directores i les autoritats no donaven solucions, les federacions i sindicats obrarien radicalment, posant en vigor els seus acords en el termini mínim de 72 hores a partir del dia 25. Les juntes de les federacions obreres de Barcelona, reunides al carrer de Ponent, 24, consideraven que el nombre d'obers que aleshores es trobava sense feina s'aproximava al 50 per 100.⁶ Arran d'aquesta assemblea es feren reunions, mítings i assemblees arreu –de les quals Salvador Seguí fou protagonista incansable–, amb l'objectiu d'eixamplar la campanya i donar suport a les decisions de l'assemblea nacional de Mataró.⁷

No va caldre, però, “obrar radicalment”. A Sabadell, la tercera setmana d'octubre ja es treballaven hores extraordinàries a diverses fàbriques, a la nit, per poder complir els encàrrecs existents. No obstant això, la Federació Obrera Sabadellenca (FOS) ja havia enviat sengles instàncies a la Unió Industrial de Sabadell (UIS) i a l'Ajuntament per tal que es repartís la feina i es controlés l'augment del preu de les subsistències. Així, doncs, el 25 d'octubre es publicava a la premsa local el dictamen de la Comissió de Subsistències, aprovat per l'Ajuntament en la sessió del dia 8, en resposta a la instància presentada per la Federació de Sindicats Obrers i altres entitats locals en què es demanava l'adopció de mesures davant del problema de la manca de feina i l'increment del preu de les subsistències per motiu de la guerra mundial. En aquest llarg dictamen, la Comissió deia que, quant a la falta de feina, no creia que fos motiu d'alarma, perquè si bé era veritat que el 28 de setembre hi havia aproximadament 800 obrers sense feina, entre

homes, dones i nens, aquesta circumstància es donava perquè s'estava en el període de transició d'una temporada a una altra, fet normal tots els anys per aquella època. Tanmateix, aquell any l'alarma era injustificada, ja que era un fet la sèrie d'encàrrecs industrials extraordinaris que havien acceptat les entitats econòmiques locals i també particulars, la qual cosa forçosament comportaria un increment de treballadors en els diversos rams de la filatura, teixits, aprestos, tints i complementaris, i es podia assegurar que aquella temporada es presentava millor que les anteriors. Quant a l'encariment de les subsistències, la Comissió feia constar que, des que va començar el conflicte europeu, no s'havien alterat els preus, com demostrava el fet que en tots els establiments de la ciutat regien els preus que tenia establerts per als seus associats la Cooperativa Sabadellenca, entitat eminentment obrera i que podia considerar-se reguladora dels preus de les subsistències. Solament s'havia notat, deia el dictamen, un petit augment en el preu del bacallà i en el del pa; el primer era degut a l'augment dels nolis i a l'assegurança de guerra, i el segon, a l'encariment que va patir la farina, que de 41 pessetes passà a 43 els cent quilos. Per tant, la Comissió entenia que no hi havia motius que justificassin prendre mesures especials ni per evitar la manca de treball ni per l'encariment de les subsistències. Sens perjudici, conclouia, de tenir sempre present l'anormalitat mundial que es travessava, per si fossin necessaris acords extraordinaris.⁸

13

Efectivament, el 1914 només hi va haver un increment anual d'un 0,87% en el preu mitjà dels articles de primera necessitat, i va ser a partir de 1915 quan els increments

---

5 *Revista de Sabadell*, núms. 8158-8170 (01.09.1914 a 15.09.1914). El 15 de setembre, la Revista reproduïa la publicació de la *Gaceta de Madrid* de 1884, de l'Administració de Justícia. Jutjats militars, on Francisco Pintado y Delgado, capità ajudant, fiscal del Segon Batalló del Tercer Regiment de Sapadors i Minadors, emetia una ordre sumària "contra el cabo primero don ALEJANDRO LERROUX GARCÍA por el delito de desertión, por este primer edicto cito, llamo y emplazo al referido cabo, para que en el término de 30 días, a contar desde la publicación de este edicto, comparezca ante la Fiscalía a responder de los cargos que le resultan; pues de no verificarlo se le seguirá la causa en rebeldía y será juzgado por el Consejo de guerra competente. Y para que este edicto tenga la debida publicidad, se inserta en la Gaceta de Madrid y en el Boletín Oficial de la provincia de Oviedo. Dado en Sevilla a 16 de Diciembre de 1884.- Francisco Pintado". A continuació la Revista carregava: "¿Y este CABO DESERTOR ES EL QUE HACE UNOS DÍAS HA TRATADO DE LLEVAR A España a luchar al lado de Francia? ¿Y este CABO DESERTOR es el que ha engañado a los franceses (a los españoles, no), ha dicho que él formará parte, como soldado, de los ejércitos aliados? ¿Y este CABO DESERTOR es el que años atrás llevaba en el sombrero una cinta con los colores de la bandera nacional, y vitoreaba al ejército en los viajes de propaganda que hacía por los pueblos de Cataluña? Un hombre así no tiene derecho a hablar de patriotismo. Un hombre así ya está juzgado por la opinión. ¡DON ALEJANDRO LERROUX Y GARCÍA, CABO DESERTOR DEL EJÉRCITO ESPAÑOL! Era lo único que nos faltaba saber."

6 *El Diluvio*, núm. 291 (19.10.1914), p. 11-12.

7 A Barcelona, Valls, Igualada, Vilassar de Dalt, Cassà de la Selva, Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell, Palamós, la Bisbal, Olot, Mataró —on pronunciaren discursos Manel Corney, en representació de la Societat d'Obrers en Gèneres de Punt de Mataró; Josep Roldós, en nom de la Federació de Pagesos de la Comarca; Gavaldà, en el de la Societat de Pescadors; Andreu Nin, pel Comitè de Premsa de les Federacions Obreres, i Salvador Seguí, per la Federació del Ram de la Construcció—, Reus, Calella, Torelló, Vilanova i la Geltrú, Arenys de Mar, Badalona, Sant Feliu de Llobregat, Manresa... Vegeu *Solidaridad Obrera*, núm. 74 (29.10.1914), p. 1-2. Vegeu la notícia a *Revista de Sabadell*, núm. 8201 (21.10.1914), p. 3.

8 "Sabadell 6 d' Octubre de 1914 P. Pascual Salichs. Joan Farreras. Sessió ordinària de 8 d'octubre de 1914. Aprovat.", *Revista de Sabadell* núm. 8205, (25.10.1914), p. 1-2.

van ser molt més marcats. No obstant això, per contrarestar l'augment del preu del pa, a finals d'octubre la FOS va obrir un forn de pa venent-lo a 35 cèntims el quilo per als sindicats i a 39 per als no associats i públic en general⁹, mentre que el preu mitjà era de 45 cèntims.

14 A mitjan novembre, quan s'inaugurava el nou Teatre Euterpe, el cens de la població dut a terme el 15 d'octubre per la Direcció General de l'Institut Geogràfic i Estadístic oferia una xifra total de 32.398 habitants, dels quals 15.241 eren homes i 17.157, dones. D'aquesta manera se superava el llindar dels 30.000 habitants, que possibilitava la supressió de l'impost dels consums. Segons el nombre de cèdules recollides, es calculava que el nombre d'edificis era de 7.500 aproximadament; pocs carrers estaven empedrats i les pluges els convertien en intransitables, plens de fang, fet que provocava les queixes dels veïns i, sobretot, dels industrials, i la Comissió de Foment no donava a l'abast. Allò que planava insistentment sobre la ciutat i els seus habitants –una ciutat eminentment industrial– era la crisi derivada de la guerra i la incertesa sobre el futur, que es traduïa en la manca de primeres matèries, comestibles i industrials, i, per tant l'augment dels preus i la manca de treball. Això feia que els industrials es decantessin cada cop més cap a la substitució de la ma d'obra adulta per la infantil, fet que portà la Junta Local de Reformes Socials, a proposta de l'inspector auxiliar del Treball de l'Institut de Reformes Socials, Juan Ortiz, a publicar als diaris un edicte que instava els fabricants de teixits de llana i amos de telers a no permetre a les encarregades de les operacions de passar i nuar, ocupar a les fàbriques les nenes menors d'edat, i els feia responsables de les infraccions a la llei.

— L'alça del preu de les primeres matèries ja és, però, una realitat que afecta els industrials sabadellencs a inicis de desembre. El dia 15, la Secció d'Aprestos i Tints de la Unió Industrial adreçava una circular a la resta de fabricants de la ciutat en què els deia que les circumstàncies especials i crítiques que passava la indústria de tintoreria des de l'esclat del conflicte europeu per l'estat anormal en què es trobaven les nacions productores de matèries colorants i productes químics, i la cotització elevada que aquests havien assolit, amb tendència cada dia més a l'alça, els posava en el cas urgent de no poder continuar mantenint més temps els preus que regien fins aleshores per a les operacions de tints. Els industrials tintorers havien disposat augmentar prudencialment els preus, segons les operacions i les matèries que s'hi invertissin, a partir del dia 1 de gener de 1915, i deixaven a la discreció de cada industrial determinar la importància i la quantia de l'augment per raó de la diversitat de colorants i de la seva solidesa.¹⁰

L'increment de les comandes dedicades a l'exportació als països bel·ligerants, però, ja era també una realitat al darrer trimestre de l'any, com es palesa en un informe de l'inspector auxiliar de Sabadell, Joan Ortiz, on deia que el 30 de setembre no s'havia notat cap augment ni cap disminució en el treball. Hi havia, en efecte, un 10% de treballadors aturats, però això passava cada any en aquella època. El pànic dels grans compradors, d'una banda, i la demora en els pagaments en el petit comerç, de l'altra, units a la manca de seguretat dels vapors mercants, feien que les comandes per a la propera temporada fossin escasses. No obstant això, la Unió Industrial i el Gremi de Fabricants havien rebut propostes per fer grans comandes de peces de vestir i abric amb destinació, segons es creia, a l'estranger, i la UIS estudiava el negoci per veure si li convenia o no arriscar-se. Un fabricant de Sabadell, a compte i risc seu –deia–, havia adquirit el compromís amb una casa francesa de fer un considerable nombre de milers de mantes i, de resultes d'aquest compromís, havia indicat a tres fàbriques de filats que es possessin immediatament a preparar gèneres. No faltava matèria primera, perquè no havia sortit d'Espanya la llana que s'exportava altres vegades, a causa de la inseguretat de les comunicacions, i respecte al cotó, s'esperaven enormes remeses de Nova York. Les matèries colorants s'havien apujat efectivament un 5%, i les pèrdues dels girs, un 0,75%. El Banc de Sabadell donava facilitats als fabricants, i si aquests anteposaven l'interès general de la població al seu particular, acceptant les comandes que se'ls oferien amb pocs guanys, segons ells no sols no minvaria la feina, sinó que n'hi hauria més. Posteriorment, el 6 d'octubre, l'inspector auxiliar del Treball anunciava que la Unió Industrial s'havia compromès a fer, com a avançada de comanda, 50.000 mantes; un fabricant particular, 30.000, i un altre havia començat a fabricar un drap especial. Finalment, una importantíssima casa havia venut totes les existències de lona que tenia, i a més tenia una nova comanda de veritable consideració. Per tot això, no només no havia minvat la feina, sinó que, per contra, s'havia entrat en un període d'activitat febril¹¹.

15

Com era la ciutat de Sabadell a finals d'aquell fatídic any en què va fer fallida la consciència humana? Una imatge força ajustada ens l'ofereix l'informe que, a final d'any,

---

9 Andreu CASTELLS (1978), *Sabadell, Informe de l'Oposició. O tot o res, 1904-1918*, Sabadell: Edicions Riutort, p. 15.35.

10 Quant a l'edicta, vegeu Arxiu Històric de Sabadell (AHS), Fons Municipal, *Actes de la Junta Local de Reformes Socials. Llibre d'actes de la Junta* (Acta del 18.11.1914, p. 32) (AMH 2736/3). Vegeu l'edicta a *Revista de Sabadell* núm. 8227 (20.11.1914), p. 3. Quant a la circular de la UIS, vegeu AHS, Fons Municipal. *Exp. de la Junta Local de Reformes Socials*, exp. 68/1921 (15.12.1914) (AMH 2722/10).

11 *Boletín del Instituto de Reformas Sociales (BIRS)*, núm. 126 (desembre de 1914): "Resumen de las informaciones de los Inspectores de trabajo acerca de las consecuencias sufridas por las industrias en España con motivo del actual estado de guerra", p. 537-538.

l'alcalde Feliu Griera demanava a la Junta de Reformes Socials, relatiu a la proporció en què es trobaven a la ciutat les classes proletàries amb el nombre d'habitants i el seu districte municipal. Segons els càlculs de la Junta, hi havia 11.303 treballadors de la indústria tèxtil, 3.515 treballadors d'oficis varis, 1.285 agricultors, 4.121 dones i fills de treballadors i 8.879 criatures i ancians. Tot plegat sumava 29.103 persones. Si a aquesta xifra s'hi afegia la de 3.295 propietaris i industrials i altres persones acomodades, teníem un total de 32.398 habitants. L'informe conclouïa que la proporció total de les classes proletàries era d'un 89,82% si s'incloïa en la denominació de classes proletàries les persones indigents i les que vivien tan sols del producte del seu jornal.¹²

16 Es tracta d'una ciutat eminentment industrial i proletària, de la qual es fa, en aquest dossier, un recorregut polièdric durant els anys de la Primera Guerra Mundial guiats per reconeguts especialistes, els quals aborden una temàtica que abasta des de la premonició de la guerra, a càrrec de Plàcid Garcia-Planas, fins a les seves conseqüències, a càrrec de Soledad Bengoechea i Maricruz Santos, passant per la projecció de la ciutat durant els anys de la guerra, a càrrec de Montserrat Llonch; l'impacte del conflicte en la premsa sabadellenca, amb aliadòfils, germanòfils, neutrals i pacifistes, a càrrec de Genís Ribé i Josep Alavedra; l'impacte de la guerra sobre l'economia sabadellenca, a càrrec d'Esteve Deu; les vagues que hi va haver a la ciutat durant aquells anys, a càrrec de Rafael Luque; l'art sabadellenc de l'època, a càrrec de Rossend Lozano; els catalans que participaren a la guerra al costat de França, a càrrec de Joaquim Sala-Sanahuja; la irrupció de la Revolució Russa l'any 1917, a càrrec de Josep Puigsech, i una aproximació a l'obra *Kameraden*, de Feliu Elias, *Apa*, a càrrec de Josep Alavedra. Es tracta d'un recorregut amb aportacions de recerca nova que ampliarà sens dubte allò ja conegut sobre la ciutat en el context dels anys foscos de la Primera Guerra Mundial.